

Om fattigdom og fattigvæsen i 1700-tallet, specielt med hensyn til Agger

Dorette Mortensen

Artiklen er en forkortet udgave af Dorette Mortensens "Fri Hjemmeopgave" ved Århus Universitet. Forkortelsen er foretaget af Knud Møller Madsen, Sydthy Egnshistoriske Arkiv.

Den 24. september 1708 får Danmark en fattigforordning, der forbyder tiggeri og til gengæld indfører forsørgelsesret; og ansvaret for den fattiges forsørgelse overdrages hermed til det offentlige fattigvæsen.

1708-forordningen deler Danmarks fattige i to hovedgrupper: De fast bosiddende og de omløbende.

De fastboende, der kvalificerer sig til betegnelsen almisselemmer er:

1. Blinde, sengeliggende og andre der slet ikke kan bidrage til egen forsørgelse.
2. Små forældreløse børn.
3. De, der har et dårligt helbred, eller mange små børn eller af andre lovlige grunde kun med tilskud, kan forsørge sig selv.

Ordet fattig er i 1700-tallet, i hvert fald i lovenes terminologi, en betegnelse for midlertidigt syge, varigt handicappede, gamle og uforsørgede børn. De bofaste af disse fattige er nu omfattet af retten til almisse. Desuden bruges ordet om selvforskyldt elendige: de arbejdsduelige fattige, der sendes til byer med manufakturer, og de fattige, der på grund af drikkeri eller andre laster selv er skyld i deres fattigdom, sættes i pesthuset i København. Endelig er ordet fattig en betegnelse for de omløbende tiggere. Disse har heller ikke uden videre forsørgelsesret, men skal sendes til det herred de kommer fra, til nærmeste fæstning eller spinde- eller rasphuset i København. Betlere uden hjemstedsret i Danmark, tattere fx., skal udvises af landet eller sættes i rasphuset. I indledningen til 1708-forordningen nævnes en del af denne gruppe eksplicit, nemlig de mange omløbende børn mellem 6 og 15 år! Ordet fattig er altså mildt sagt en samlebetegnelse.

Set i bakspejlet er det faktum, at en så broget gruppes rettigheder fastlægges inden for samme lovs rammer et stærkt udtryk for, at den offentlige fattigforsorg endnu knap er født, 1708-forordningens beskrivelse af de fattige tjener til at skelne mellem fattige værdige til almisse - og så de andre. Altså ikke blot et beskrivende, men et moralsk skel, der i øvrigt er en genkendelig videreføring af tidligere lovgivnings skelnen mellem værdige og uværdige tiggere. Over for personer på den forkerte side af skellet er ikke forsørgelse, men straf og udnyttelse af ledig arbejdskraft intentionen.

Det fattige Agger

Agger sogn i den sydvestlige del af Thy omfatter i begyndelsen af 1700-tallet otte landsbyer: (Tyeboe) Røn, Toft, Bollum og Nabe - beliggende på Aggertangen, der fra begyndelsen af 1100-tallet indtil 1825 er en landfast

forbindelse mellem landsdelene nord og syd for Limfjorden - og -Vester Agger. Øster Agger, Sønder Aalum og Nør Aalum. I 1660 bor der ifølge en kopskatmandtalsliste 674 personer i sognet. Ved folketællingen i 1787 er det samlede antal i sognet opgjort til 407, men på det tidspunkt er også byerne Bollum og Nabe forsvundet i Vesterhavet sammen med dele af Toft.

Før sandflugt fra 1500-tallet ødelægges landbrugsjorden i Agger, ligger der gårde i sognet, som dyrker jorden og holder køer og får. De fleste af gårdene er fæstegårde til Vestervig Kloster, der ejer næsten hele sognet. Hovedbeskæftigelsen i sognet er altså den samme som for ca. 80 % af alle mennesker i Danmark på det tidspunkt. Sognet udmærker sig blot ved sin beliggenhed nær ved Limfjorden og Vesterhavet, der er en forudsætning for bierhvervet fiskeri. Af præsteindberetninger kan man se, at det allerede i 1555 er mere eller mindre ødelagt af sandflugt. Præsten skriver da, at sognet allerede er "platt forderuet mett sand". Endnu værre står det til i 1625 og i 1690, hvor præsten indberetter at:

"Annexet til Vestervig, navnlig Agger er et fiskeleje, som og tiljorn har saaet og avlet og deraf tiendet baade til Kongen, Kirken og Præsten, men som formedelst Sandflugt og Vands Opstemmelse er saa forødt, at til det hele Sogn nu ikke saas eller avles en Haandfuld; thi dette Sogns Afbyggere have nu intet at leve af uden det bare Fiskeri, hvoraf Præsten skulde oppebære 1 Snes Hvilling, 1 torsk og ½ Ol Sild i Stedet for Tiende; men som Fiskeriet i mange Aar ganske har aftaget, er Sognet forarmet og snart øde, at de moxen alle gaa at betle, saa der nu ej findes uden 12, som den ringe Rettighed til Præsten kan udrede".

Man mærker præstens omsorg for tienden i den sidste ytring, men også Vestervig Klosters jordebog fra 1699 beretter om, hvordan sandet og havet ødelægges landbrugsjorden i Agger sogn. Efter en besigtigelse af Nør Aalum, Toft og Tyeboe Røn hedder det: *"Mens som samme trende byer iche nu er anslagen for nogit hartkorn, saasom ded tillige med ded öfrige udi Agger Sogn er ved haugetz ofverschyllelse och Sandflucht forderfvit, och Ei anden Næring haver end fischerjr paa hafvit, och lidit udi fiorden, hvoraf de sig Armelig nærer, saamange som iche betler deres føde..."*.

Efterhånden som landbrugsjorden i Agger sogn ødelægges, omdannes tidligere gårde til bosteder for flere familier. Samtlige sognets beboere bliver husmænd og fiskere. Af den omtalte jordebog kan man se, at mange af husene er øde eller forfaldne, og nogle af dem er jordhytter:

"Jens Willadsen 200. En Jordhytte. Manden bitler. Josep Christensen 200, Christen Jensen og Powel Madzen, betlere".

Fra nu af udgør Agger sogn et atypisk udsnit af det danske landbosamfund - den grelle forarmelse er et helt specielt, lokalt fænomen og siger derfor ikke så meget om

tilstanden i det øvrige Danmark. Og dog - helt generelt afdækker sognets forarmelse afhængigheden af jorden: forsvandt muligheden for at dyrke jorden, forsvandt ganske enkelt eksistensgrundlaget. Blev bondens jord ødelagt, kunne han ikke bare skifte erhverv eller flytte et andet sted hen. Den geografiske og erhvervsmæssige mobilitet var yderst ringe. Og fattigdom skyldtes derfor ofte naturforhold. Det gjaldt helt generelt, og det anskueliggør Agger sogns historie for os i dag.

Husmænd

I sin "Husmand og Inderste" bidrager Fridlev Skrubbeltang til en nærmere beskrivelse af bofaste fattige. På grundlag af nogle ekstraskattemandtaller i 76 sjællandske landsogne fra 1699 eller fra 1704-1705 af husmænd, der på grund af fattigdom fritages for at betale ekstraskat, når Skrubbeltang nemlig frem til at anse det for "overvejende sandsynligt, at 20-25 % af Husmandbefolkningen (endda bortset fra enligstillede kvinder) kun holdtes i Live gennem Fattigforsørgelsen eller ved et af Loven mer eller mindre anerkendt Betleri".

Ekstraskatteregnskaberne fra Hassing-Refs herred giver ikke noget præcist billede af de forarmedes antal i Agger sogn. Mellem mandtalslis terne for de øvrige sogne i herrederne udmærker Agger sig nemlig alene ved, at man ved udskrivningen af de forskellige ekstraskatter ikke foretager mandtal her. Begrundelsen for dette efterlader til gengæld et indtryk af generel forarmelse, for den ligner i næsten alle regnskaberne fra 1610-1710 denne fra 1692: "Angaaende de forarmede fattige og Bethlende fiskere udj Agger Sogn, dasom for mig er berettet, de udj mange aar Aldelis Ingen Aufl eller Landbering haar kunde brugt Sig til nogen Nøtte for den megit Schaadelig sandflugt, som det i sig sielf beuiser, og meere endnu tidrager; Saa Velsom fiskeriets Store formindskelse, og Ringe Tilgang; huilched haar foraarsaget, dens Armod og fattigdom, som tid Efteranden dissværre meere der til Voxer huor ofuer samme sogaen paa nogle faa aarstid, for Schat schal hafue verit befrid oc forschaanet ex derfor ved Jeg iche dennem for nogen Schatt Nu at kunde antegne".

Skrubbeltang peger blandt andet på én bestemt årsag til, at husmændene er særlig udsatte for at blive almisenydere eller tiggere, nemlig, at de ikke har den samme betryggende, sædvanebaserede aftægtsordning som fx fæstebønderne. Aftægtsordningen for husmænd består ofte blot i tag over hovedet, mens de selv må sørge for føden ved tiggeri. Her fokuserer Skrubbeltang på en særskilt gruppe af fattige, 1708-forordningen ikke eksplicit nævner, nemlig de gamle. At loven ikke eksplicit nævner de gamle skyldes måske, at den store vækst i husmandsbefolkningen, der forklarer hullet i sædvaneretten, endnu ikke har fundet vej til lovgivningen. Husmændene rummer altså mange potentielle almisenydere.

At en stor del af almisselemmerne er husmænd er ikke overraskende. Det betyder ikke, at de fleste inden for de øvrige samfundsgupper forsørger sig selv, men afspejler blot, at langt den største del af det almindelige forsørgeransvar stadig varetages helt privat af familien. Gamle, børn, fødende kvinder og syge, der ikke kan forsørge sig selv, findes altid i alle samfund og i alle samfundslag, men hvor forsørgeransvaret for dem er overvejende privat, opstår der et stort fattigdomsproblem

for bunden af samfundet. Og selv om der også fandtes velstående iblandt dem, udgjorde husmændene dog generelt bunden af samfundet i denne periode.

Vagabonder og landstrygere

Der er ikke skarpere skel mellem den fattige husmandsbefolkning og de omløbende betlere end, at den første gruppe iblandt leverer til den sidste. Den moralske pletfrihed, 1708-forordningen knytter til forsørgelsesretten, afskærer nemlig principielt fx kvinder med børn uden for ægteskab fra at modtage almisse. En del af det omvarende proletariat består derfor af enlige kvinder og deres børn. En anden gruppe er de aftakkede soldater.

De omløbende betlere er som helhed socialt set dårligere stillet end de fastboende almisselemmer. Selvfølgelig kan det ikke udelukkes, at enkelte foretrækker og selv vælger det friere, omrejsende liv som tigger frem for livet som landsbyalmisselem. Af lovgivningen vedrørende omløbende betlere kan man se, at de opfattes som en trussel for rejsende.

De aftakkede soldater i skaren af de omløbende betlere minder om en anden årsag til fattigdomsproblemet, nemlig periodens krige. Ikke bare soldaterne og deres familier påføres ved krigene efterfølgende et fattigdomsproblem, men også resten af befolkningen mærker under og efter krigene både plyndringer og stigende skattetryk. Skønt Agger slipper for ekstraskatterne, mærkes krigen dog også her: D. 3. oktober 1657 dør 20 mand fra Agger sogn i slaget ved Nabe mod Karl Gustavs soldater.

Samlende om de fattiges tal og fattigdommen

Et samlet tal for de bosiddende og omløbende fattige har man ikke. Knud J.V. Jespersen anslår dog ved "et kvalificeret gæt" gruppen til i midten af 1600-tallet til at bestå af 40-50.000 mennesker. Hvor stor gruppen af omløbende betlere er, ved man ikke, men hele 1700-tallets mange forordninger og reskripter om dem mere end antyder, at gruppen bliver ved at være stor. Og dermed at 1708-forordningen ikke opfylder sit hovedformål: at bekæmpe tiggeriet.

Årsagerne til fattigdommen skal dels søges i periodens krige, og bare ét vidnesbyrd herom er de aftakkede soldaters tiggeri, dels i naturforhold som misvækst og epidemier - i Agger sogn specielt havets og sandflugtens ødelæggelser af landbrugsjorden. Desuden resulterer periodens befolkningstilvækst ensidigt i vækst i antallet af huse, mens antallet af gårde er stagnerende eller endog faldende. Det betyder, at den sociale mobilitet i samfundet nærmest kun er til stede som mulighed for nedadstigning. Væksten i husmandsbefolkningen udhuler sædvanebaserede aftægtsordninger og skaber et stort fattigdomsproblem især for ældre og enlige husmænd.

1700-tallets fattigforordning

"Uaget Kong C. V. ved nogle derom udgivne Frr. har draget Omsorg for at de Fattige, som selv intet til Føde eller Undeholdning kunde fortiene, dermed til Nødtørft kunde vorde forsynede, og de til Arbeid tienlige dertil hielpes og fra Lediggang holdes, saa at Betlerie og Tryglerie kunde afskaffes, enhver fra besværkelig Overløb befries og al deraf flydende Uskik forekomme; er dog saadan nyttig Anordning moxen overalt ej kommet til

Fuldkommenhed, eller til de Fattiges Pleining og Underholdning nogen tilstrækkelig Anstalt gjort af Vedkommende, hvorover de Fattige i hobetal, især Børn fra 6 til 15 Aar løbe omkring paa Landet, hvorved Landsbyerne, som ellers bør forsørge deres egne Fattige, blive keede og fortredelige til videre og fremdeles Pleining, og Betleriet derover mere end forhen nu tager Overhaand, Landet og dets Indbyggere til ikke liden Besværing”.

Sådan indledes anden halvdel af Frederik IV's fattigforordning, der omhandler betlere uden for København. Forordningen skriver sig eksplicit ind i en allerede eksisterende lovgivning, og anvender udtryk som ”Fattige i hobetal” og ”Betlerie.... mere end forhen nu tager Overhaand”. Lovgivningsmagten anser altså fattigdomsproblemet for hårdnakket og voksende. På forhånd eksisterer et forsørgelsesprincip, som forordningen ikke lancerer som noget nyt, men blot henviser til i en parentetisk relativsætning såpas diskret, som det er tilstrækkeligt, når det gælder indgroet sædvane: ”...Landsbyerne bør forsørge deres egne fattige...” Hver sørger for sine er det grundlæggende forsørgelsesprincip, forordningen afspejler. Senere i forordningen fastslås, at denne decentrale forsorg som hovedregel skal baseres på frivillige bidrag – ”... alt skal indrettes og dermed omgaaes saaledes, at af en frivillig Gave ej gjøres nogen Tvang”. Indledningen røber lovgivningsmagts hovedformål med forordningen, nemlig tiggeriets afskaffelse. Som to underordnede delmål nævnes forsørgelse af uarbejdsdygtige og arbejde til ledige, som kan arbejde.

Tidligere lovgivning skelner mellem værdige og uværdige tiggere og accepter altså principielt tiggeriet som erhverv. Værdige tiggere, og det vil sige fastboende, uarbejdsdygtige, kan før 1708 henvende sig til præsten eller lensmanden og få uddelt et tiggertegn, der giver ret til at tigge inden for sognets eller herredets grænser. Nu derimod er tiggeri kun tilladt undtagelsesvis i forbindelse med pludselig opstået ulykke fx brand og da kun inden for et afgrænset tidsrum, som regel et år. 1708-forordningen er den første fattiglov, der generelt forbyder tiggeri og uddeling af almisse til tiggere og til gengæld indfører forsørgelsesret - i hvert fald for en del fattige – ”den første fattiglov i Danmark”.

Agger sogns fattige i 1708

Den 12. dec. 1708 tager sognets præst, birkefogeden fra Vestervig Klosters birk og herredsprovsten foranlediget af 1708-forordningen rundt i Agger sogn for at optegne de fattige i sognet, der trænger til almisse, og for at spørge de øvrige ”hvad de godvilligen vil give disse fattige”. Optegnelsen af bidragsydere er hurtigt overstået for allerede i Øster Agger svarede samtlige bymænd, hvad senere alle andre bymænd i sognet svarede, nemlig at: ”... de aulede slet indtet og fiskeriet i nogle aar hafr slagit feil, saa de indtet hafr uden hvis de kand borge hos deris husbond og laane og borge hos Børgerne i kiøbstæderne hafr ingen næring, ingen credit, de øfrige er som de fleste tiggere over alt landet om vinteren, og ligeledis om sommeren naar fiskeriet slaar feil”.

Til gengæld er listen over trængende lang. Den omfatter i alt 147 personer, der anerkendes som trængende - et voldsomt stort antal i forhold til sognets 6-700

beboere. Til slut opgør provsten behovet i Agger sogn til at være mere end 80 hele portioner, svarende til 640 rigsdaler årligt. Om 25 af personerne - børnene undtaget - på listen oplyses direkte, at de er tiggere. Ovenstående citat taget i betragtning kan man formode, at det tal bare dækker de mere permanente tiggere. Det er enkelt på listen at finde eksempler på at 1708-forordningens centrale forsørgelsesprincip realiseres. Således er den enkeltes overlevelse betinget af solidaritet - først inden for familien:

”En Enche giertrud pedersdatter 70 aar er skrøbelig hafer en blend Søn Chresten. Maasen, 30 aar gammel, hun hafer i mange aar om led ham og tigget med ham”.

- dernæst inden for slægten:

”Chresten Poulsøns 4 sønner fader og moderløse. dend ældste Peder 14 aar dend anden Chresten 12 aar dend 3die Niels 9 aar dend 4de poul 6 aar; tillæggis 3 port: som deris broder Michel anarm til sig og børn forsvarlig opføder, indtil de kand vogte og tiene«.

Og endelig inden for det lokale fællesskab: landsbyen, sognet og (i dette tilfælde) birket: *”Tøger Christensen 9 aar fader og moderløs er hos mors syster Ing Tøgersdatter, er tiggere, tillæggis 1 portion i 2 aar indtil kand vogte.*

Ellers bær Birkefogeden hr Morten Christensen omsorg for at en vederhæftig mand tager portionen og barnet forsvarlig opføder; hvorpaa Chresten Clemandsøn det blef anbefalet”.

Fællesskabet er bygget op som et kinesisk æskesystem med husholdet som den inderste enhed, derefter landsbyen, sognet og birket. Samtidens fordømmelse af løsgængere, som man fx finder udtrykt i løsgængerlovgivningen, er på én gang positivt et mål for nødvendigheden af dette fællesskabs gensidige forpligtelse og negativt et mål for fællesskabets begrænsning.

Af de 147 trængende på listen er 72 kvinder, 50 er mænd. Også i Agger ser det altså ud til, at kvinderne er hårdest ramt. Undersøger man de 147 nærmere, finder man dog, at der om 23 af kvinderne oplyses, at de er 60 år eller derover, mens det kun er tilfældet for 4 af mændene. Det ser altså ud til, at kvindernes overtal hovedsagelig skyldes, at de opnår en højere alder, eller at de, når de bliver ældre, har sværere ved at klare sig. 55 af de 147 er under 16 år eller påhæftes betegnelsen ”lidet barn” eller lignende. I gruppen af 16-59-årige er der 20 kvinder og 17 mænd. Det er overvejende her de enlige forsørgere befinder sig, og den mere ligelige kønsfordeling i denne gruppe kan antyde, at ikke blot som ofte fremhævet for kvindelige, men også for mandlige forsørgere er tabet af ægtefælle et stort problem, hvad især også gruppen af fattige i landsbyen Nabe antyder.

Listen over de trængende er meget detaljeret og sandsynligvis udarbejdet helt uden hensyn til et kommende fattigvæsens kapacitet. At listen i forhold til fattigvæsenets senere optegnelser fra sognet er så ambitiøs i sin beskrivelse af nøden skyldes vel, at den er udarbejdet så tæt på forordningen. I brevet til fattigdirektionen, der efterfølger listen over trængende, appellerer provsten, Holger Schandorph til direktørerne i København og til kongen om bidrag til de fattige i Agger, og provsten foreslår i takt med tidens merkantilistiske idéer, at der oprettes et manufakturhus på egnen, hvor ledige kan beskæftiges. Listen i bispearkivet er en kopi, hvoraf det

fremgår, at fattigdirektionen i første omgang ikke svarer på brevet, og at provsten påny henvender sig til direktionen i København. Resultatet af henvendelsen er uvist.

Fattigforsorgens praksis

I Agger sogn har det ikke været muligt at finde spor af regnskaber fra før 1734. Herredsregnskaberne, der er bevaret fra da, giver til gengæld indtryk af at være supplement til en eksisterende sogneforsorg - enten bevaret eller administreret i naturalier og måske derfor ikke bogført. Når herredsregnskabet giver indtryk af at være supplement til en eksisterende forsorg, skyldes det overskrifter som: *"Udgifver til efterskr formedelst tillagte portioners ringhed"* og *"Udgifver til fattige som ingen portion endnu ere tillagte, og nødvendig trenger til hielp for armodis skyld indtil portioner kan blifve ledige"*. Blandt de fattige i køen til ledige portioner er i 1734 en 87-årig mand og hans 79-årige kone, begge sengeliggende - man må håbe, de når det! De pengebeløb, der udbetales er i størrelsesordenen fra 2-3 mark til 2 rigsdaler. Til og med 1747 føres regnskabet pastoratvis med et årligt budget for Vestervig og Agger sogne på mellem 15 og 33 rigsdaler.

Efter 1747 er der en 10-årig pause i regnskabet, der efter genoptagelsen føres for hele herredet sammen. Ud over supplement til tildelte portioner og køpenge anvendes herredskassepengene til mere specielle formål som tøj til fattige børn, badskærløn, ligkister og betleres begravelse. Indtægterne er de fastlagte gård-, hus- og folkelønspenge, bidrag fra præst og degn og fra Vestervig Klosters ridefoged, ladefoged og gartner. Godsejeren bidrager hvert år fra 1734-1747 med 6 rigsdaler og 4 mark. Ikke alle almissenydere er opført med bopælsangivelse, men aggerboerne er rigt repræsenteret, og i 1741 ydes foruden bidragene til enkeltpersoner i sognet 2 rigsdaler og 2 mark *"til fattige og huusarme auf Agger Sogn, som nyder intet af det udlofvede"*. Også denne udgiftspost tyder på en samtidig (skrantende) sogneforsorg.

En evt. sogneforsorg i Agger administreret som naturaliebidrag er helt i tråd med 1708-forordningen: *"Som det er Bonden lettere at give Brød, Meel, Erter og andre ædende Varer, som de avle af Jorden, end rede Penge, og beqvemmeligere for den Fattige, som paa Landet ej altid kan faae for penge, hvad han behøver, skal de Committerede først giøre Overslag, hvormeget den Fattige til Nødtørft behøver om Aaret, og siden assignere ham sine visse Mænd i Sognet, som enten ugentlig eller maanedlig paa en vis Dag, efter de Committeredes Gotbefindende, skal levere til den Fattige den Deel, han bliver indskrevet for"*.

Naturaliebidrag er rygraden i fattigforsorgen på landet, enten modtaget direkte og forvaltet af den fattige selv eller modtaget som ret til at spise hos bestemte sognefæller. Den sidste form er siden blevet kaldt omgangsbespisning og indebærer, at den fattige til gengæld for kosten stiller sin arbejdskraft til rådighed den dag, han spiser med. Disse forsørgelsesformer afspejler et samfund baseret på naturaløkonomi.

Fra 1756 er der med sikkerhed organiseret fattigforsorg også på sogneplan i Agger. Den bevarede sognekommisionsprotokol melder i 1756 om 12 almissenydere, der må dele 6 hele portioner. Protokollen tyder på, at forsorgen er kombineret penge- og

naturalbidrag. Sognefolkene sættes i 1756 af sognekommisionen til at yde fra 4 skilling til 1 mark og 6 skilling årligt. Den mest almindelige ydelse er 8 skilling, og de i alt 105 ydere bidrager tilsammen 12 rigsdaler, 1 mark og 12 skilling. Det er dog usandsynligt, at de 12 almisselimmer er henvist til alene at dele dette, for af et bemærkelsesværdigt klart notat i protokollen fra 1768 fremgår det, at i hvert fald på det tidspunkt er en hel portion 1 tønne, 7 skæpper og 1 fjerding med samt 3 rigsdaler, 3 mark og 2 skilling. Her i 1768 uddeles der til faste terminer 2-4 gange årligt 1 hel, 7 halve og 3 kvarter portioner i sognet. Sognefolkene yder dette år tilsammen 11 rigsdaler, 5 mark og 6 skilling. Godsejeren på Vestervig Kloster yder stadig, og nu bogføres her, 6 rigsdaler og 4 mark i kontanter og desuden 10 tønner mel.

Alt i alt tyder sporene i Agger på, at fattigvæsenet i hvert fald fra 1734 begynder en organiseret fattigforsorg med kombineret naturalie- og pengebidrag. Der er ikke spor efter omgangsspisning, men sognekommisionen assignerer almisselimmerne faste bidragydere. Fattigvæsenet må afpasse forsorgen efter den aktuelle nød. Der er således fattige på venteliste og et nogenlunde konstant antal almisselimmer resten af 1700-tallet. Flere notater i regnskaberne vidner også om problemer med at få det udlovede. Iøjnefaldende er misforholdet mellem antallet af personer på listen over trængende fra 1708 og antallet af almisselimmer i regnskaberne, et misforhold der også fremgår af Bährens tabel baseret på tal fra 1787 over Refs herred, hvor Agger sogn står opført med 120 fattige, mens det samlede antal almisselimmer i Vestervig og Agger er 24.

Ændringerne i fattiglovgivningen i 1700-tallet, de gentagne forordninger om omløbende betlere og de bevarede regnskaber og protokoller tyder alt sammen på, at den offentlige fattigforsorg, der i Danmark får sin start med 1708-forordningen, langt fra er tilstrækkelig. Selve lovgivningen er udtryk for en central styring, men den centrale magt tager afsæt i en allerede eksisterende forsorg baseret på etablerede institutioner som husholdet, landsbyen, sognet, godset, birket og herredet.

UTRYKTE KILDER:

Den lokale fattiginspektion liste over de fattige i Agger sogn d. 12. dec. 1708 efterfulgt af brev til fattigdirektionen i København. Fra Aalborg bispearkiv, CI 498, LAV. Regnskabsbog for herredskassepenge 1734-1808. Fra Revs herreds provstearkiv. C 11A 9, LAV. Fattigkommissionsprotokol for Vestervig og Agger sogne 1756-1800. Fra Vestervig og Agger sogn præstearkiv. C 21 39, LAV. Kirkebogen for Agger sogn. 1646-1691, 1697 1728. Jordebog for Vestervig Kloster 1699. Fra Vestervig Klosters godsarkiv G 95 9, LAV. Ekstraskattemandtaller for Vestervig Klosters len 1610 1661 M18851, RA. Over Agger sogn i bog nr. 6 Ekstraskatteregnskaber for Dueholm, Ørum og Vestervig amter 1664-1716; M 19562- M 19566; RA. Om Agger sogn.

TRYKTE KILDER:

Bährens, J. H., Efterretning om Fatigvæsenets Tilstand i Dannemark, Kbh. 1790. Folketællingsliste for Agger sogn, FKT 1787 bd. nr. (97)13, s. 139-149, LAV. Fogtman, Laurids, Alfabatisk Register over de Konglige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve. Aar 1660-1800, Første Part A-L, Kbh. 1806. (s. 354-410)

Fogtman, Laurids, Kongelige Rescripter. Resolutioner og Collegialbreve , IV. Deel I. Bind, Kbh. 1788 (s. 58-59, s. 160-165, s. 380-382, s.478-479, s. 708-710, s. 753-775).

Iuul, Stig, Danske Lov, Kbh. 1949 (s. 82-83, s. 116-118, s. 178-182).

Kolderup-Rosenvinge, Samling af danske Love, IV. Deel, Kbh. 1824 (s.55).

Pontoppidan, Erich, Den danske Atlas. Kbh. 1769, Tomus V (s. 401, s.412-415).

Secher, V. A.. Forordninger, Recesser og andre Kongelige Breve , Kbh. 1887-88. (I: s.42-44. II: s. 536-537. s. 591-593, V: s. 317-319).

Schou. Jacob Henric, Alphabetisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte Anordninger

som fra Aar 1670 af ere udkomne , I. Part. A-L, Kbh. 1823 (s. 84-91).

Schou, Jacob Henric, Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte Anordninger , Kbh. 1795- I. Deel (s. 346-347), II. Deel (s. 210-232), III. Deel (s. 16-20), VII. Deel (s. 22-24).

Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie, udgivet af D. H. Wulff, Aalborg 1872 (s. 62-66).

Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie, udgivet af D. H. Wulff, Aalborg 1887-88 (s. 208-209).

Vedrørende litteraturliste henvises til Sydthy Egnshistoriske Arkiv.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1996, side 61-68).